

Pisanje *Večernjeg lista* o hrvatsko-muslimanskim odnosima (ožujak 1992.-ožujak 1994.)

Nikica Barić

Pisanje *Večernjeg lista* o hrvatsko-muslimanskim odnosima moglo bi se podijeliti u četiri vremenska razdoblja: 1. razdoblje relativno dobrih hrvatsko-muslimanskih odnosa (ožujak - listopad 1992), 2. zahlađenje odnosa (listopad 1992 - travanj 1993), 3. razdoblje totalnog rata (travanj 1993 - veljača 1994), 4. razdoblje novog savezništva (veljača - ožujak 1994).

Razdoblje ožujak - listopad 1992.

Početak ožujka 1992. održava se referendum za nezavisnost Bosne i Hercegovine na kojem je glasovima Muslimana, Hrvata i jednog dijela bosanskih Srba odlučeno da ta republika postane nezavisna. Uskoro bosanski Srbi, potpomognuti Srbijom i Crnom Gorom, napadaju BiH. Hrvati i Muslimani se zajednički brane.

U vrijeme održavanja referenduma i tijekom prvih mjeseci rata *Večernji list* uglavnom povoljno piše o Muslimanima i njihovom odnosu prema Hrvatima. Tako, primjerice, nekoliko dana prije referenduma, Hrvatska demokratska stranka organizira tribinu na Širokom Brijegu kojoj je gost i glasnogovornik SDA, Irfan Ajanović. U članku koji govori o toj tribini, između ostaloga, stoji: "Sve simpatije Širokobriježana svojim je nadahnutim govorom pobrao Irfan Ajanović, glasnogovornik SDA. - Jugoslavija je umrla. Samo je sporo pokopavaju. Ona je ugovorna tvorevina, koja je trajala 74 godine u interesu svijetu, a ponajmanje Hrvata i Muslimana. I prva i druga su bile Velika Srbija, a buduća treća može se zvati samo beogradski pašaluk."¹

Prvi ratni izvještaji iz zapadne Hercegovine i Posavine govore o akcijama Hrvatskog vijeća obrane i o jedinstvu Hrvata i Muslimana. Tako u ratnoj reportaži iz Mostara stoji izjava jednog vojnika: "Ima, Alaha mi, i Muslimana - brzo će Semir Tunović. - Jašta, nisu samo Hrvati borci u Mostaru."² I tako "Uspjesi branitelja jasno govore i o jedinstvu u redovima HVO-a, u kojem se protiv velikosrpske agresije zajedno bore Muslimani i Hrvati, i ono se ne smije narušavati (...)"³

Jedna od brojnih reportaža je i ona objavljena pod naslovom "Večernjakov reporter na bosanskom bojištu sa Sandžaklijama - Četnici će bježati u Srbiju!"⁴ u kojoj stoji i sljedeće: "Među jedinicama koje brane svaki pedalj Herceg-Bosne, nastojeći protjerati četničke okupatore, i momci su Ekrema Mandala, čuvenog vođe Sandžaklija." U reportaži se dalje opisuje djelovanje te postrojbe i njeni uspjesi u borbama protiv Srba, kao i suradnja s Hrvatima (zanimljivo je

¹ *Večernji list* (dalje: VL), 28. II. 1992.

² VL, 10. V. 1992.

³ VL, 8. VII. 1992, "HVO brani i Sarajevo"

⁴ VL, 7. VI. 1992.

kako će kasnije, u vrijeme eskalacije hrvatsko-muslimanskog sukoba, vrlo česta fraza za muslimanske vojne i političke vođe biti “ekstremisti sandžačke linije”).

Brojne su vijesti o progonu hrvatskog i muslimanskog stanovništva od strane Srba: “Oko 10.000 Muslimana i Hrvata prognali su preksinoć iz Donjeg Vakufa srpski rezervisti, jugovojska i SDS-teroristi.”⁵ kao i o razaranju njihovih vjerskih objekata: “(...) srušene su sve tri dobojske džamije, a teška su i oštećenja katoličke crkve.”⁶

Ipak, u nekim tekstovima Muslimani se spominju kao narod zadojen jugoslovenstvom, koji se tek sada budi i shvaća tko mu je pravi neprijatelj. Tako npr. “Muslimanski narod ponegdje pruža ozbiljan otpor, pogotovu ondje gdje to čini u suradnji s hrvatskim.”⁷ ili “Danas nema čovjeka u Mostaru koji neće izreći priznanje HVO-u i njegovim postrojbama. Zaboravljeno je i nepovjerenje *čaršije* prema zapadnim dijelovima grada, naseljima Iličima, Cimu, Balinovcu, čijim je stanovnicima od početka sve bilo jasno (...) Mostarce ljuti kada otamo (misli se iz Sarajeva, op. a.) dolaze emisari i zbrkane poruke, kada se pokušava zaobići HVO i stvarati posebne institucije, jedinice i zapovjedništva. A običnim ljudima nikako u glavu ne ide ćirilica na sarajevskoj televiziji - koju vide samo posredstvom HTV-a. Je li to zato da se oni na Palama i u Nevesinju ne naljute?”⁸ ili “Manji dio Muslimana borio se uz Hrvate od prvoga dana. Puno veći dio stajao je po strani. I sada, kada su Srbi krenuli da ih istrijebe, još im očito mnogo toga nije jasno. Hoće li biti? Trebalo bi, vremena više nemaju puno...”⁹

Pojavljuju se i članci koji kritiziraju neodlučnost i neposobnost Izetbegovića: “Bosanski je predsjednik Alija Izetbegović procijenio da je vrijeme za odlučan nastup prema svima koji ugrožavaju suverenitet i cjelovitost BiH. O njegovoj odlučnosti balkanskog tipa “bit će ovako ili onako, a ako ne, onda ništa” pripovijedat će se s koljena na koljeno (...) Predsjednik Alija čvrsto je odlučio da ne putuje u Lisabon na četvorne pregovore o BiH, pa se u istom TV-nastupu predomislio i još čvršće odlučio da ipak ode. S istom je odlučnošću odrješito naredio da se JNA povuče s područja BiH, ili ako se ne povuče, ili da se pretopi u bosansku TO ili, ako neće, onda ništa.”¹⁰ “Svi bosanski i hercegovački vrapci znaju tko napada BiH, razara gradove i provodi genocid nad muslimanskim i hrvatskim narodom, samo što mnogi to još ne žele vidjeti, priznati i reći. Među njima je i Alija Izetbegović, koji na konferenciji za novinare “objašnjava” da nije politički mudro proglašavati “JNA” agresorom jer se, kako reče, na nekim područjima ona drži suzdržano, ali je u slučaju napada na zapadnu Hercegovinu sve jasno.”¹¹

U prvim mjesecima rata Hrvatska prima velik broj muslimanskih izbjeglica. Novinski tekstovi imaju prema izbjeglicama prijateljski ton: “Slabo naoružani branitelji su, kažu, odolijevali i uzvraćali vatru. Istodobno valjalo je skloniti žene i djecu na sigurno. Traktorima i pješice pod paljbom su srpskih hordi, koje su palile i pljačkale kuće i stanove muslimana, bježali u obližnje selo Kula-grad.”¹²

U tekstu koji opisuje život jedne pedesetoročlane izbjegle muslimanske obitelji koja se smjestila u Veliku Goricu ta dobronamjernost ide gotovo do idilične slike života izbjeglica: “Pedeset pari cipela gura se u predsoblju kuće u Golubićevoj ulici u Velikoj Gorici. Do crvenih postola s izguljenom visokom petom nanule i lijeva šlapica broj 31 na kojoj nedostaje coflek. U kutu nemarno bačene vojničke čizme prekrivene blatom - vlasnik se vratio s bosanskih bojišta prije samo dva dana ... Ne smeta njima što u jednoj sobi

⁵VL, 10. V. 1992.

⁶VL, 10. V. 1992.

⁷VL, 25. IV. 1992, “Slijepi kraj zdravih očiju”

⁸VL, 5. VIII. 1992, “Raja” se otriježnila”

⁹VL, 3. VIII. 1992, “Četnike napustila sreća”

¹⁰VL, 29. IV. 1992, “Bit će ovako, a ako ne, onda ni ta”

¹¹VL, 25. IV. 1992, “Slijepi kraj zdravih očiju”

¹²VL, 15. IV. 1992, “Zvorničke izbjeglice u zagrebačkoj džamiji - obranit će svoja ognjišta”

spava i po desetak ljudi, što moraju jesti u smjenama, jer u kući nema dovoljno žlica... Naprotiv ne mogu naći dovoljno lijepih riječi kojima bi nahvalili Hasanovu gostoljubivost i dobrotu Velikogoričana koji ih svakodnevno posjećuju darivajući ih voćem i povrćem iz svojih vrtova.”

U prvim mjesecima rata na prostoru BiH postoje dvije hrvatske vojne organizacije, HVO i HOS. Budući da je HVO politički pod kontrolom Zagreba, a HOS je pod utjecajem Hrvatske stranke prava (HSP), *Večernji list* malo spominje HOS te uglavnom govori o akcijama HVO-a. Neke druge hrvatske novine, npr. tjednik “Nedjeljna Dalmacija”, pisale su dosta o djelovanju HOS-a u zapadnoj Hercegovini i srednjoj Bosni.

Zanimljivo je napomenuti da je *Večernji list* još u broju od 3. listopada 1991. napravio reportažu u obrambenim pripremama hercegovačkih Hrvata. Uz reportažu su bile objavljene i fotografije. Na jednoj od njih vidi se čovjek u maskirnoj uniformi. Ako se malo bolje pogleda, vidjet će se da je na njegovoj uniformi, očigledno namjerno, zatamnjena oznaka HOS-a.

U kolovozu 1992. izvršen je atentat na Blaža Kraljevića, zapovjednika HOS-a u zapadnoj Hercegovini, a zatim je velik dio postrojbi HOS-a prešao u HVO. Svemu tome *Večernji list* posvetio je prilično malo pažnje, pa se dobiva dojam da se ništa bitno nije dogodilo. Umjesto o atentatu govori se o “incidentu” i poziva se na jedinstvo branitelja¹³. U isto vrijeme “Nedjeljna Dalmacija” (a i tjednik “Novi danas”) napravila je nekoliko reportaža iz Hercegovine i izvještavala o opasnoj napetosti između HOS-a i HVO-a, koja se zamalo pretvorila i u otvoreni sukob, kao i o vještoj akciji čelnštva HVO-a i HZ Herceg-Bosna, koja je ubrzo nakon pogibije Kraljevića gotovo cjelokupan HOS rasformirala i prevela u HVO.¹⁴

Razdoblje listopad 1992. - travanj 1993.

Krajem 1992. sve su očitije razlike između Hrvata i Muslimana u BiH. Osim političkih nesuglasica, izbijaju i prvi sukobi između njihovih vojnih postrojbi. Pad Bosanskog Broda početkom listopada unosi razdor među Hrvate i Muslimane, a isto se ponavlja i kada Srbi zauzimaju Jajce: “Ogorčeni smo jer su muslimanske snage, ubačeni plaćenici i kosovci prepriječili put pojačanjima i pomoći kojoj smo uputili braniteljima Jajca - rekao je Božo Raić, dopredsjednik HZ Herceg-Bosna.”¹⁵

I Srbi su, prilikom prve godišnjice pada Jajca, tvrdili da je upravo “oslobođenje” toga grada bio prvi korak u pucanju veza između dva saveznika: “Značaj Jajca mnogi ne sagledavaju, i bitke za Jajce. Upravo oslobađanjem Jajca počelo je razbijanje hrvatsko-muslimanske koalicije koje danas dostiže kulminaciju. To će historičari dokazati...”¹⁶

U ovom razdoblju *Večernji list* zauzima oštrije stajalište prema muslimanskoj strani ali ipak se trudi ne prikazati sve Muslimane, niti cijelo njihovo čelnštvo, kao hrvatske neprijatelje. Krivica se prebacuje na preostale “jugounitariste” i novopečene “islamske fundamentaliste” i “mudžahedine” tj. na strane dobrovoljce u redovima Armije BiH. Isto tako naglašava se da su časnici muslimanske vojske mahom bivši časnici JNA i agenti jugoslavenskog KOS-a (Kontraobavještajne službe JNA): “Muslimani - oficiri bivše JNA koji su sudjelovali u ratu protiv Hrvatske i BiH, negdje od svibnja ali pretežito od srpnja izlaze iz jugoarmije i ubacuju se u Armiju BiH. Nisu oni, po mom dubokom uvjerenju, izašli iz “JNA” zato što su htjeli napustiti svoje jato, nego ih srpska vojska više nije trebala. Vjerojatno poklanjajući im život, Srbi su od

¹³VL, 10. i 11. VIII. 1992.

¹⁴Nedjeljna Dalmacija, 5, 12. i 19. kolovoz 1992.

¹⁵VL, 31. X. 1992.

¹⁶Iz govora srpskog generala Momira Talića prilikom proslave prve obljetnice “oslobođenja Jajca”. Govor je zabilježila televizija bosanskih Srba.

njih tražili protuuslugu. Dobili su zadatak da destruiraju hrabrost i odlučnost hrvatskog i muslimanskog naroda na obranjenom i slobodnom prostoru BiH.¹⁷ “Ni svi Muslimani ne odobravaju politiku vojnog vrha Armije BiH, kojom sada zapovijedaju KOS-ovci i jugo-unitaristi.”¹⁸ “Misle li bosansko-hercegovačko Predsjedništvo, Vlada i OS BiH pružiti ozbiljan otpor četnicima, najprije moraju obračunati s petom kolonom u ekstremističkim muslimanskim organizacijama i medijima, pogotovu - jer su im nadohvat ruke!”¹⁹

Nastavljaju se pojavljivati i članci koji govore o slabom doprinosu Muslimana obrani od srpske agresije: “ (...) dio Muslimana ovdje uopće nije pružio otpor jugo-vojsci. Postoje dokazi da su neki od njih četnicima predali protuoklopno oružje da bi sačuvali status “neutralnih”. Zanimljivo je da su u mjestima kroz koja se dolazi u Stolac spaljene sve hrvatske kuće, a muslimanske baš i nisu.”²⁰ “Jajce brane Hrvati. A što je s Muslimanima? Otišli su prije nekoliko mjeseci na more, običi žene. Još se nisu vratili. Bit će da su dolje formirali mornaricu.”²¹

Za muslimansku se vojsku još uvijek koristi naziv “Armija BiH”, a samo se neki njeni dijelovi označavaju kao “ekstremistički”. Za muslimanske vojnike koji se u srednjoj Bosni sukobljavaju s Hrvatima koriste se nazivi “muslimanski ekstremisti”, “muslimanski fundamentalisti.”

Izetbegoviću se i dalje spočitava nesposobnost u vođenju svoga naroda, ali se njega direktno ne optužuje kao odgovornog za oružane sukobe. Smatra se da ni on ne zna što drugi “ekstremisti” i “Sandžaklije” rade i da prijeti opasnost da on postane njihova marioneta ili da bude svrgnut. Tako se čak spominje da je Izetbegović žrtva vojnog puča: “Bosnom bi zavladao komunistička klika koja bi je priključila Jugoslaviji, a Alija Izetbegović bi bio marioneta takvih krugova.”²² “Izetbegović nam je priznao da nije bio upoznat s ovdašnjom situacijom, da su ga neki njegovi “izvjestitelji” zapravo lagali. Zacijelo i u vrhu Armije BiH sjede pogrešni ljudi.”²³

Treba navesti jedan primjer naivnosti i ishitrenosti promidžbe HVO-a. Ona stvara situaciju zavjere, dovodeći u vezu muslimanske sukobe s Hrvatima u Novom Travniku sa zauzećem zgrade savezne policije koju je u Beogradu izvela srpska policija. HVO smatra da to dokazuje da su ekstremni Muslimani u službi Slobodana Miloševića²⁴.

Muslimane se sve više počinje prikazivati kao nezahvalnike i saveznike Srba, a isto se trudila dokazati i muslimanska promidžba, koja također govori o Muslimanima “stješnjima između dva fašizma - srpskog i hrvatskog” što *Večernji list* također prenosi²⁵ kao novi argument nezahvalnosti Muslimana za sve što je Hrvatska za njih napravila. Dakle, obje strane se vrijeđaju, međusobno se uspo-ređujući sa Srbima.

U nekoliko članaka vidljivo je da se želi prikazati nemogućnost održanja jedinstvene BiH. Tako se prenosi izjava predsjednika Tuđmana: “Bosna i Hercegovina može postojati samo kao zajednica triju naroda, koji će morati biti teritorijalno definirani.”²⁶ U istu grupu mogli bi staviti i članak pod naslovom “Dok u sjeveroistočnu Bosnu iz Sarajeva stiže samo nevrijedan bosanski novac - Hrvatska darovala Tuzlacima bolnicu”²⁷ ili članak koji govori o neuspjehu sarajevske vlade da uvede svoju valutu, pod naslovom “Afera o bosansko-

¹⁷VL, 19. XI. 1992, intervju s Matom Bobanom, predsjednikom HZ Herceg-Bosna

¹⁸VL, 5. III. 1993, “Busovača, a okolo Armija BiH - trn u oku ekstremistima”

¹⁹VL, 13. X. 1992, Frano Vukoja: “Nakon boravka Alije Izetbegovića u Mostaru - demaskirana peta kolona”.

²⁰VL, 28. XII. 1992, reportaža iz Stoca

²¹VL, 25. X. 1992, reportaža Dragana Marijanovića iz Bosne

²²VL, 1. X. 1992, Frano Vukoja: “Bosansko-hercegovački borci za “Mini-Jugoslaviju” - sve za boga “Jugosa”.

²³VL, 13. X. 1992, intervju s Petrom Zelenikom, mostarskim dužnosnikom HVO-a, “Izetbegoviću su lagali”.

²⁴VL, 21. X. 1992.

²⁵VL, 7. III. i 7. IV. 1993.

²⁶VL, 13. X. 1992, članak o intervjuu predsjednika Tuđmana BBC-u.

²⁷VL, 3. XI. 1992.

hercegovačkom dinaru još traje - novac koji nitko neće”²⁸.

Večernji list prenosi i dio članka Carla Gustava Ströhma iz njemačkog “Die Welta”: “Hrvati dobro vide ono što mnoge zapadne vlade ne žele vidjeti: da bosanska država faktički ne postoji nakon što su Srbi osvojili 70% njena teritorija. Mnoge su se državne institucije ugasile. Parlament i vlada su akciono nesposobni. Predsjednik Izetbegović ima vlast još samo “do vrata svoga kabineta” u Sarajevu (...)”

Odnos prema muslimanskim izbjeglicama također nije više idiličan kao prije. One se prikazuju kao leglo mogućeg kriminala i terorizma. “(...) Zagreb postaje poligon za uvježbavanje islamskih fundamentalista (...) Uostalom, podsjeća na Beirut s razgranatom mrežom obavještajnih službi svih arapskih zemalja (...) ne-registrirane izbjeglice - plode tlo za razvoj svakovrsnog kriminala”²⁹ Hrvatska se strana također pita kako Muslimani mogu napadati Hrvate dok je toliki broj njihovih sunarodnjaka sklonjen u Hrvatskoj: “Hrvatska hrani 35 000 muslimanskih izbjeglica s područja Travnika. Što rade njihovi rođaci Hrvatima?”³⁰ “Muslimanke iz srednje Bosne, s djecom već više od pola godine u Splitu, ne mogu se načuditi zašto njihovi muškarci sada žele nespornu s hrvatskim narodom. Jer tada nijednom Muslimanu nije smetao ni hrvatski kruh, ni hrvatski hotel, ni hrvatski dom, ni hrvatski borac. Oni koji sada unose razdor za najžešćih su borbi bili u izbjeglištvu u Hrvatskoj.”³¹

Večernji list objavljuje i priopćenje Hrvatske muslimanske demokratske stranke (HMDS) koja ima svoje viđenje uzroka hrvatsko-muslimanskih sukoba. U budućnosti će toj stranci biti na stranicama *Večernjeg lista* pridavana i puno veća pažnja: “Srpstvo, jugoslavenstvo, pa i posljednje muslimanstvo nije proizašlo nikad iz vas, braćo, nego je plod perfidija koja je trebala poslužiti da odvoji narod s dvije vjere i da ga nahuška jedno na druge.”³²

Već sredinom 1992. postavljalo se pitanje o postojanju tajnog dogovora (iz Graza) između Mate Bobana i Radovana Karadžića o primirju između Hrvata i Srba tj. između “Republike Srpske” i Hrvatske zajednice Herceg-Bosne i faktičnoj podjeli BiH između te dvije “države”.

Mate Boban negira postojanje bilo kakvog dogovora, ali ne može demantirati da je razgovora bilo: “Prije svega, ovo nije nikakav konačan dogovor. Uostalom, on nakon ponašanja srpskih snaga na bojištima i bombardiranja zapadne Hercegovine više i ne vrijedi. Razgovori u Grazu su tek jedan u nizu bilateralnih razgovora radi postizanja cilja.”³³

Neke druge novine o svemu tome pišu na posve drugačiji način. Tako npr. “Nedjeljna Dalmacija” javlja o velikom razočaranju u redovima branitelja Mostara kad su doznali za pregovore Karadžića i Bobana i za “granicu” Herceg-Bosne koju Boban vidi na desnoj obali Neretve.³⁴

Međutim, vodstvo HVO-a odbija glasine o navodnom primirju s četnicima: “Nema nikakvog dogovora o primirju između HVO-a i četnika, o kojem ovih dana toliko tule srbijanski mediji - po HVO-u time se želi izazvati sukob Hrvata i Muslimana.”³⁵ a slično u svom intervjuu za *Večernji list* govori i Mate Boban: “Mi svakodnevno razgovaramo s četnicima, ali oružjem.”³⁶

Da li je to baš tako? I sam *Večernji list* od 17. listopada izvješćuje o stanju na kupreško-tomislavgradskom bojištu. Javlja da je uspostavljena vruća telefonska linija sa srpskim zapovjedništvom u Bosanskom Grahovu, a novinar primjećuje da je više od mjesec dana na tom ratištu mirno. Osim toga, i Radovan Ka-

²⁸VL, 27. II. 1993, članak Ivice Nosića

²⁹VL, 2. XI. 1992.

³⁰VL, 24. X. 1992.

³¹VL, 15. I. 1993, “Tko svađa Muslimane i Hrvate”

³²VL, 21. I. 1993, Mirsad Bakšić na konferenciji za novinstvo HMDS-a

³³VL, 10. V. 1992.

³⁴“Nedjeljna Dalmacija”, 27. V. 1992, Ines Sabalić: “Bomba iz Graza potresla Mostar”

³⁵VL, 15. X. 1992, konferencija za novinstvo mostarskog HVO-a

³⁶VL, 19. XI. 1992.

radžić u britanskom dokumentarnom filmu “Srpska epika” govori o skorom primirju s Hrvatima. I britanska serija “Smrt Jugoslavije”, iako pokazuje vrlo slabo poznavanje činjenica o ratu u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, ipak daje naslutiti da su se Boban i Karadžić sporazumjeli o primirju.

U ovom razdoblju HVO-u se priključuje i postrojba Jusufa Juke Prazine, jednog od legendarnih branitelja Sarajeva u prvim danima rata, koji se sukobio s vodstvom Armije BiH. *Večernji list* objavljuje intervju s “brigadirom Jusufom Prazinom - Jukom, jednim od zapovjednika specijalnih postrojbi HVO-a”³⁷. U njemu se o Prazini kaže i sljedeće: “(...) poslije svega što je učinio u obrani Sarajeva, sandžačka struja u Armiji BiH, sa Seferom Halilovićem na čelu, optužuje za kriminal.”, a sam Juka dodaje: “Sad sam u HVO-u i imam čin brigadira. U HVO-u je mnogo, mnogo bolje i realnije i poštenije se postupa s ljudima i vojskom.” (...) “U trenutku kad nije bilo pomoći, HVO je naoružao Muslimane.” U svibnju 1993. Jukina postrojba predvodit će u Mostaru hrvatski napad na zgradu “Vranicu”, u kojoj je bilo sjedište 4. korpusa Armije BiH. Kasnije će doći do razilaženja s HVO-om i Juka će otići u Belgiju, gdje će ga početkom 1994. godine naći ubijenog u automobilu. U *Večernjem listu* od 9. siječnja 1994. objavljena je kratka vijest, pod naslovom “Dvojba oko čina i statusa Jusufa Juke Prazine - prvi general muslimanske vojske”, u kojoj piše: “U povodu mnoštva vijesti o Jusufu Prazini, prvom generalu muslimanske vojske, koji je ubijen na autocesti Liège - Aachen, javili su se netočni podaci o statusu pokojnog Prazine u HVO-u. Odjel za odnose s javnošću Ureda predsjednika Hrvatske Republike Herceg Bosne priopćava: - Ovom prilikom ističemo da Jusuf Prazina nikada nije imao časnički čin HVO-a, nego je bio prvi čovjek koji je dobio čin generala muslimanske vojske.”

Razdoblje travanj 1993. - veljača 1994.

U ovom razdoblju rat postaje totalan i to se odražava i na pisanje *Večernjeg lista*. Sukobi između HVO-a i Armije BiH izbijaju po cijeloj srednjoj Bosni, a isto tako i u Mostaru. Samo povijesno središte grada uništava se stotinama granata, a hrvatsko topništvo ruši Stari most. U srednjoj Bosni vode se ogorčene borbe. Velik broj Hrvata napušta svoje domove pred muslimanskim napadima, primjerice u Bugojnu, Travniku i Varešu. U Sarajevu Muslimani nasilno raspuštaju brigadu HVO-a.

U takvoj situaciji se više ne mogu okriviti samo pojedini “ekstremisti” i tako za sukobe postaje odgovorno cijelo muslimansko čelnništvo. “Stoga i službeno Hrvatska ne bi smjela šutjeti i, štiteći prirodno savezništvo Hrvata i Muslimana, sve sukobe stavljati na dušu šaćici muslimanskih, pretežno uvezenih ekstremista i baviti se analizama tko stoji iza svega. Deseci tisuća muslimanskih vojnika koji pale, ubijaju i uništavaju sve pred sobom nisu šaćica, iako nedvojbeno ekstremisti jesu. Treba, a dokaza je napretek, svijetu dokumentirati da je muslimanska vojna sila izvršila agresiju na hrvatske gradove i sela u BiH.”³⁸ “Sukobi Muslimana i Hrvata u Bosni i Hercegovini, sada je to bjelodano, nisu nikakvi ekscesi koje izazivaju muslimanske jedinice izmakle kontroli. Oni su brižljivo pripremani u Glavnom štabu Armije BiH, a Sefer Halilović i Alija Izetbegović ne samo da znaju za cijelu akciju, oni su njeni pokretači.”³⁹

Totalnost sukoba vidi se i po tome kako se u ovom razdoblju naziva neprijateljska Armija BiH. Novo ime za tu vojsku je “Muslimanske oružane snage” (“MOS”) i ono se koristi otprilike od lipnja 1993, a učestalo od kolovoza i rujna te godine. U reportažama s ratišta daju se Muslimanima i

³⁷VL, 12. II. 1993, “Živa legenda Sarajeva”

³⁸VL, 23. IV. 1993, Mate Piškori: “Scenarij isti - izvođači novi”

³⁹VL, 15. V. 1993, “Otpočnite napadna dejstva”

sljedeći nazivi: “kosovsko-sandžačka “Handžar divizija”⁴⁰, “Alijini ratnici”⁴¹, “Turci” i “džihad-snajperisti”⁴², “džihad ratnici” i “Alijini fanatici”⁴³.

Neprijatelj se u reportažama s ratišta opisuje i ovako: “Tu smo suočeni s muslimanskom vojskom koja broji nekoliko tisuća ljudi, iznimno vjerski motiviranih za klanje i palež. Hodže vode “igru”, čujemo da je tako i na drugim bojišnicama. Iz megafona dopiru povici “Allahu Egber” i “Kolji ustaše!” i slično. Nedavno, tamo kod Gornje Mahale, naši su se tukli s njima. Čuli smo hodžu kako nam poručuje: “Predajte se ustaše! Doš'o Zuka s Igmama, sve će vas poklat!” Kada napadaju, urliču, možeš kazat' da ti je svejedno, pritisneš oroz i šišaš, ali ti se od te njihove dernjave sledi krv u žilama. Braco, oni vode džihad!”⁴⁴ I kako je rekao jedan borac HVO-a: “Muslimanima ti ja, braco, nikada nisam ni vjerov'o.”⁴⁵

Ponekad se, u reportažama iz Bosne, ratovanje prikazuje i kao idilična stvar: “Zujanje metaka i urlikanje iz doline “Allahu egber” zvučna je kulisa ratnog prizora. Onda odjednom sve nadjačava ljubuška ganga i jaki protuudar naših snaga.”⁴⁶

U proteklim fazama Izetbegović je bio okrivljavan za nesposobnost i naivnost, ali ne i za odgovornost za hrvatsko-muslimanske sukobe. U ovoj fazi i to se mijenja. Izetbegović, “samozvani vođa koji muslimanski narod vodi u propast”⁴⁷ sada se često, u podrugljivom tonu, naziva “Alija”: “Vrijeme je protiv Alije”⁴⁸, “Alija zahtjeva jamstva”⁴⁹, “Ne priznajemo Aliju”⁵⁰, “Nakon Alijine ponude novog “saveza” - nećemo ponovno nasjesti”⁵¹.

Objavljuju se i intervjui s pojedinim Muslimanima koji kritiziraju Izetbegovićevu politiku. Tako Murat Šabanović izjavljuje: “Jesam li ja bio okružio Kukanjčev štab onda kad su Srbi zarobili Aliju? Ja đenerala držim na nišanu, a dolazi mi zapovijed da se povučem jer će oni ubit Aliju. Ma kad sada sve kontam, moglo se jednim udarcem dvije muhe, razumiješ?”⁵² Fikret Abdić u otvorenom pismu Izetbegoviću piše: “Alija Izetbegović u zadnje tri godine samovoljno i neprekidno kršio republički ustav i važeće zakone BiH, nastojeći pod svaku cijenu ustoličiti svoju plemensko-monarhističku vladavinu u BiH.”⁵³ Za Abdića je Izetbegović i “najveći politički špekulant i ratni profiter kojeg je Europa zapamtila”⁵⁴. Osim Izetbegovića na meti su i drugi muslimanski političari: “Obitelj Alije Izetbegovića mirno, sigurno i bogato živi u Turskoj (...) Ganić je svoju obitelj sklonio u SAD, Filipovićev sin živi na visokoj nozi u Beču, Šilajdžićeva sestra ambasadorica je BiH u Pakistanu, a brat je vojni ataše u istoj ambasadi. Mogli bismo tako nabrajati unedogled...”⁵⁵ “Kad smo zarobili Irfana Ajanovića, rekao je da je Srbin i tražio da ga predamo Srbima. Razmijenili smo ga za naše zarobljene ljude. To je njegova igra, jer je za još neke iz SDA tvrdio da su Srbi i tražio da ih predamo Srbima”⁵⁶.

Zanimljivo je vidjeti kako u ovom razdoblju *Večernji list* piše o odnosima bosansko-hercegovačkih Hrvata sa Srbima. U broju od 13. svibnja prenosi se priopćenje Odjela obrane HVO-a HZ Herceg-Bosne: “Sa zaprepaštenjem je pri-

⁴⁰VL, 1. i 2. V. 1993.

⁴¹VL, 19. VIII. 1993.

⁴²VL, 1. IX. 1993.

⁴³VL, 6. IX. 1993.

⁴⁴VL, 30. VII. 1993.

⁴⁵VL, 1. IX. 1993.

⁴⁶VL, 8. VIII. 1993.

⁴⁷VL, 23. VI. 1993.

⁴⁸VL, 22. VII. 1993.

⁴⁹VL, 3. VIII. 1993.

⁵⁰VL, 4. VIII. 1993.

⁵¹VL, 8. VIII. 1993.

⁵²VL, 20. VI. 1993.

⁵³VL, 26. X. 1993.

⁵⁴VL, 2. XI. 1993.

⁵⁵VL, 4. IX. 1993, Mate Piškori: “Muslimani gladuju - vode blaguju”.

⁵⁶VL, 6. VIII. 1993, intervju s Ivom Lozanićem, “Moramo do okruženih Hrvata”.

mljena vijest o separatnom primirju između Muslimana i Srba, a bez sudjelovanja hrvatske strane (...) Muslimanski potpis dan srpskom agresoru bez ikakva dogovora s hrvatskom stranom doživljam kao predavanje republike BiH agresoru i kao izdajničko ostavljanje Hrvata da se sami bore za suverenu i neovisnu BiH protiv izdaje srpskog agresora, a sada, čini se, i protiv muslimanske izdaje." No, i HVO je sklopio primirje sa Srbima, a o tome se u ovoj fazi i sve otvorenije ili sasvim otvoreno govori: "Rasplamsavanjem sukoba s Muslimanima, koji je zbog manijakalne težnje muslimanskih ekstremista da s ovih prostora protjeraju i pobiju sve Hrvate, u potpunosti smo prihvatili prekid vatre sa Srbima, koji su u Sarajevu potpisali zapovjednici srpskih i snaga HVO-a, generali Mladić i Petković. Ne samo da se mi pridržavamo nego i Srbi poštuju sarajevsko primirje."⁵⁷ "Bosna je prešla kroz dvije faze. Obrambeni i građanski rat, a moguće je da uđe i u vjerski. Rat u Bosni previše u posljednje vrijeme slični Libanon. Ima se osjećaj da su scenaristi isti, pa je moguće da i kršćanske frakcije na određenim područjima imaju slične interese."⁵⁸

Večernji list od 29. rujna donosi i kratku vijest o sastanku vlada "Republike Srpske" i Hrvatske Republike Herceg - Bosne i njihovih premijera Lukića i Prlića: "Zato ćemo i dalje održavati stanje u kojima će naše crte razgraničenja biti mirne, bez vatrenih djelovanja i bez nepotrebnih žrtava." I konačno, 9. studenog 1993, prenosi se i priopćenje Glavnog stožera HVO-a o razoružanju pripadnika nordijskog bataljuna u Daštanskom pod naslovom "UNPROFOR pomogao muslimanskoj vojsci" u kojem piše: "Snage HVO-a su uz pomoć vojske Republike Srpske okružile kotu 202 i razoružale pripadnike UNPROFOR-a". I proslava 400. godišnjice poraza Turaka kod Siska povezana je s aktualnim sukobom s Muslimanima. Na toj proslavi predsjednik Tuđman je rekao: "Europa je i prije 400 godina znala da je cijela ugrožena osmanlijskom invazijom i da joj je Hrvatska praktički jedini branik(...)"⁵⁹

Večernji list često javlja i o međusobnim sukobima i nesuglasticama unutar muslimanskih vojnih i političkih struktura. Čini se da su mnoge od tih vijesti bile dio obične frazeologije ratne propagande, koja uvijek ima običaj javljati o "sukobima" na protivničkoj strani, pozivajući se na "provjerene izvore". Takve su vijesti npr: "Priopćeno je također, da je, prema nekim informacijama, Arif Pašalić, zapovjednik 4. korpusa Armije BiH pobjegao iz Mostara posredstvom UNPROFOR-a."⁶⁰ "Ima dojava i o međusobnom obračunu između domaćih Muslimana kojima ovakvo stanje u gradu i njegovo uništavanje postaje nepodnošljivim i onih koji su na lijevu obalu došli kao izbjeglice i vojnici Armije BiH, a još im nije jasno kamo treba okrenuti cijevi i gdje je neprijatelj."⁶¹ "Pretpostavlja se također da su ti unutarmuslimanski obračuni rezultat dugo kumuliranih nezadovoljstava muslimanskog puka uzrokovanoga katastrofalnom politikom muslimanke vrhuške, kako u Uskoplju, tako i u cijeloj BiH."⁶²

Zanimljivo je napomenuti da su se gotovo identične vijesti pojavljivale i za vrijeme četničkih napada na Hrvatsku tijekom 1991: "Međutim, prema nepotvrđenima, ali dosta pouzdanim, informacijama u tom gradiću zavladała je prava kaotična situacija uvjetovana imperativom selidbe jugoslavenske vojske iz Hrvatske. Tako neslužbeno saznajemo da je predsjednik tamošnje Skupštine općine Zdravko Zečević prije dvadesetak dana pobjegao iz Benkovca kao i drugi istaknuti politički čelnici. Saznajemo da su među pripadnicima jugoslavenske vojske u tom gradiću prisutne velike svađe i razmirice..."⁶³ "Iz povjerljivih izvora saznaje-

⁵⁷VL, 3. IX. 1993, intervju s Ivom Lozančićem.

⁵⁸VL, 16. VIII. 1993, intervju s Pericom Jukićem, predsjednikom HVO-a Žepče, "Kritičari su izdajnici".

⁵⁹VL, 23. VI. 1993.

⁶⁰VL, 10. V. 1993.

⁶¹VL, 8. VI. 1993.

⁶²VL, 17. VI. 1993.

⁶³Vjesnik, 23. X. 1991, "Panika u Benkovcu".

mo da u kasarni Logorište caruju glad, žeđ i bolest. Vojnici su iscrpljeni i psihički dotučeni, a iz kasarne se čuje zadržavanje leševa.”⁶⁴ “Dok u redovima hrvatske vojske vlada potpuna konsolidacija i visoki borbeni moral, to se ne može reći za neprijateljske vojnike. Prema riječima nekolicine zarobljenih srpskih rezervista, svi su oni na bojište dovedeni na prijevaru (...) Njihovi iskazi dokazuju i rasulo u redovima rezervista (...)”⁶⁵

I druge sukobljene strane u ratu u Hrvatskoj i BiH govorele su o navodnim sukobima i rasulo u protivničkim redovima. I “JNA” se, da bi skinula sa sebe odgovornost za divljački napad na staru dubrovačku gradsku jezgru početkom prosinca 1991. poslužila pričom da nije “JNA” bombardirala Dubrovnik nego se u njemu međusobno tuku pripadnici Zbora narodne garde i HOS-a. Tu je vijest lansirao Tanjug, a prenijeli su je i Reuter i CNN.⁶⁶

O tome da vijesti o “problemima i sukobima” u protivničkim redovima mogu biti i kontraproduktivne i smiješne govori jedan članak “Nedjeljne Dalmacije”⁶⁷ u kojem piše kako je sarajevska televizija početkom rata, kada su stvari za Srbe išle odlično, javljala o neprijateljskim “problemima”: “U javnosti su putem televizijskih ekrana plasirane informacije iz “krugova bliskih vodstvu na Palama” po kojima je Radovan Karadžić doživio “nervni slom uz česta trzanja glavom i nemogućnost kontroliranja mokrenja, te nepovezan govor”, a potom se ustvrdi da se “vlasti zločinačke Karadžićeve tvorevine nalaze u bijegu u Beogradu i u Nikoziji, a vojne strukture su u potpunom rasulo.”

Vidljivo je da HVO i čelnništvo Hrvatske zajednice Herceg-Bosna ne dozvoljava nijednom drugom Hrvatima bilo iz BiH bilo iz Hrvatske da prigovara njihovoj politici. Tako 28. svibnja *Večernji list* donosi reagiranje Mate Bobana na apel kardinala Franje Kuharića za obustavu sukoba u BiH⁶⁸ u kojem Boban poručuje “Vaš apel uvažavam, na njemu Vam, evo, i zahvaljujem. Naš je mudri čovjek sročio poslovicu koja opominje: “Ako nekome ne možeš pomoći, nemoj mu onda ni odmagati. To bi se naročito trebalo odnositi na one koji mogu naslutiti i neke srodnosti.”

A na miting koji je organiziran u Zagrebu s namjerom da apelira na prestanak hrvatsko-muslimanskih sukoba reagira se ovako: “Legitimirati se kao delegacija Hrvata iz BiH bez predstavnika Hrvatske Zajednice Herceg-Bosna, HVO-a ili političke stranke koja ima podršku cijelog hrvatskog političkog korpusa u BiH krajnje je nepošteno i nedopustivo (...) Na koncu, poručujemo svim Hrvatima iz Republike Hrvatske i Hrvatima iz BiH da političke i vojne strukture hrvatskoga naroda u BiH s prosvjednim skupom, što ga organizira šaćica dokonih politikanata koja se sklonila s poprišta borbe za opstojnost hrvatskoga puka, nemaju nikakve veze.”⁶⁹ “Sloboda se ostvaruje teškom i krvavom borbom, a ne raspravama o stavu i iščekivanju vijesti na drugom ili trećem dnevniku. Svi do jednog kritičara koji su na spomenuti način bore za Hrvate tipični su izdajnici i dezerteri. Prema njima se valja tako i ponašati.”⁷⁰ “Našavši se u prijelomnom povijesnom trenutku uza skute Alije Izetbegovića, Kljujić izravno i svjesno prodaje vlastiti narod. Napada, nimalo bezazleno, i dr. Tuđmana, čovjeka koji ga je digao iz “sarajevskog blata”, a za sve dobiva pljesak hrvatske oporbe. Začudo, čak i ozbiljne.”⁷¹ “Skup u Sarajevu pretenciozno nazvan Saborom Hrvata BiH nije niti može biti legitimni tumač hrvatskih nacionalnih interesa. Već sam izbor Sarajeva, kao mjesta održavanja, razotkriva namjere sudionika i znači jasnu poruku. U povijesti ratovanja nije zabilježeno da se u vrijeme

⁶⁴VL, 25. X. 1991, “Topništvo na bolnicu”.

⁶⁵VL, 21. X. 1991, “Neprobojna linija obrane”.

⁶⁶VL, 8. XI. 1991.

⁶⁷“Nedjeljna Dalmacija”, 12. V. 1993, Miljenko Jergović: “Televizijska Muslimanija”.

⁶⁸VL, 28. V. 1993, “Ginuli smo i za Hrvatsku”

⁶⁹VL, 11. VII. 1993, “Priopćenje odjela za informiranje HVO-a - manipulacija prosvjednim skupom”

⁷⁰VL, 16. VIII. 1993, intervju s Pericom Jukićem, predsjednikom HVO-a Žepče, “Kritičari su izdajnici”

⁷¹VL, 17. XI. 1993, Slobodan Lovrenović: “Stjepan Kljujić u raljama “života” - ostat će posve sam”

najvećih sukoba “Sabor” saziva usred neprijateljskog stožera. Tzv. sabornike će čuvati za vrijeme vijećanja isti oni koji u krvi zatiru hrvatski narod u srednjoj Bosni.”⁷²

U ovom razdoblju pisanje *Večernjeg lista* o muslimanskim izbjeglicama u Hrvatskoj nije više povoljno kao prije. U kolovozu 1993. hrvatska policija zaplijenila je određene količine oružja i vojne opreme u različitim muslimanskim (humanitarnim) organizacijama koje su bile smještene po Hrvatskoj. “Neka oni koji se iz sigurnosti zagrebačkih stanova i ureda bore za Alijine ideje, i nekim svojim postupcima zapravo pomažu ubijanje Hrvata u BiH, to ne čine više iz Hrvatske, neka odu tamo gdje se gine.”⁷³ Ipak se naglašava da Hrvatska i dalje skrbi za muslimanske izbjeglice i da i oni sami ne podržavaju politiku Sarajeva: “Ovaj apel upućujemo mi, beskućnici iz Bosne, kojima je hrvatska osigurala utočište, primila nas pod svoj krov, osigurava hranu i zdravstvenu zaštitu.”

I u ovom razdoblju nastavljaju se pojavljivati članci koji govore o nemoćnosti održanja jedinstvene BiH, kao i o nesposobnosti sarajevske vlade: “Predstavnici hrvatskoga naroda ne smatraju legalnim odluke Predsjedništva i Vlade Republike BiH, donesene bez sudjelovanja izabranih predstavnika hrvatskoga naroda. Također ne priznaju diplomatsko-konzularne predstavnike BiH u svijetu, jer nisu imenovani i od hrvatskih predstavnika i rade suprotno interesima Hrvata.”⁷⁴ “Već sam tada naglašavao i ako se već Jugoslavija mogla održati samo kao konfederativni savez, onda i BiH može postojati samo kao zajednica triju konstitutivnih naroda.”⁷⁵ “Postoji još međurazdoblje te države, ali ono neće značiti ništa. Bosne nema! Izetbegović izađe iz sarajevskog podruma i dođe u Zagreb da bi dao nekakvu izjavu. Gdje je onda njegova država?”⁷⁶ “Gospodin Banac zastupa istu tezu koja se čuje s nekoliko drugih strana: da je valjalo po svaku cijenu sačuvati jedinstvenu BiH. Ali, kako je sačuvati ako je Srbi nisu htjeli i zbog toga su i krenulio u rat? Odgovaraju, tako što bi se Muslimani i Hrvati ujedinili i pobijedili Srbe. Zar netko misli da bi brojniji Muslimani (da se to i dogodilo) računali s nečim drugim doli građanskom BiH? Takva BiH značila bi “jedan čovjek, jedan glas”, dakle neravnopravnost hrvatskog naroda i zapravo žrtvovanje svih Hrvata tamo. Pa Milošević je htio takvu Jugoslaviju i ona se, uz ostalo, i zbog toga raspala.”⁷⁷

Ipak, tijekom cijelog razdoblja sukoba s Muslimanima, *Večernji list* i dalje izvještava, iako puno manje, o srpskim zločinima nad Muslimanima. Primjerice 8. svibnja pojavljuje se članak o rušenju džamija Arnaudija i Ferhad-paša u Banja Luci. Isto tako tijekom cijele 1993. napravljeno je dosta reportaža iz Sarajeva, koje govore o teškom životu tamošnjeg stanovništva. Neke od tih reportaža objavljene su na *Večernjakojoj* duplerici, kao na primjer. ona pod naslovom “Dante u ulici prkosa”.⁷⁸

U tom su razdoblju europski tisak i politika sve su kritičniji prema hrvatskoj politici u BiH. U dijelu *Večernjeg lista* koji govori o vijestima u svijetu može se u člancima dopisnika iz Bonna, Pariza i Londona vidjeti da se u stranim medijima i političkim krugovima sve više kritizira Hrvatska. Također postoji i rubrika s izborom članaka iz stranih listova, od kojih su neki također vrlo kritički prema Hrvatskoj. Tako se može reći da se ove dvije rubrike koriste za istu svrhu za koju se na Hrvatskoj televiziji koristi emisija “Slikom na sliku”, tj. indirektno se spominje ono o čemu govore strani, ali ne i domaći informativni mediji. Osim toga, i članci koji prenose priopćenja UNPROFOR-a, UNHCR-a i drugih međunarodnih organizacija koje su aktivne u BiH donose ponekad

⁷²VL, 4. II. 1994, “Izvršni odbor HDZ-a BiH o sarajevskom saboru Hrvata - neovlašteni skup”

⁷³VL, 21 VIII. 1993, “Humanitarci ili teroristi?”

⁷⁴VL, 3. V. 1993, “Predsjedništvo BiH nije legalno”.

⁷⁵VL, 25. V. 1993, iz intervjua predsjednika Tuđmana komentatoru “Die Welta”, Carlu Gustafu Ströhmju.

⁷⁶VL, 28. V. 1993, intervju s ministrom obrane Hrvatske, Gojkom Šuškom.

⁷⁷VL, 29. X. 1993, komentar Branka Tuđena “Ljubomora ili žal”.

⁷⁸VL, 8. IX. 1993.

informacije dijametralno suprotne hrvatskima. Tako primjerice 10. svibnja 1993. *Večernji list* u uvodniku izvješćuje o muslimanskom napadu na vojarnu HVO-a u Mostaru. Ali ispod njega stoji i jedan kraći članak pod naslovom "UNPROFOR o borbama u Mostaru" u kojem stoji da general Lars-Eric Wahlgren izražava "svoju duboku zabrinutost zbog velikog napada koji su jutros snage HVO-a pokrenule u Mostaru."

Tako se iz nekih detalja može vidjeti da situacija na terenu i nije baš uvijek onakva kako o njoj izvješćuju *Večernjakovi* novinari ili informativno-politički odjel HVO-a.

Ipak, kada se prenose inozemne kritike Hrvatske, komentari vanjskopolitičkih dopisnika umanjuju ih ili se barem trude to učiniti. Tako na primjer dopisnik *Večernjeg lista* iz Londona, Željko Toth, piše: "Za zločine u Ahmićima i Šantićima optužuju hrvatske postrojbe, odnosno fantomski "odred smrti" (...) Dokaza za tu optužbu nema. Postoje samo indicije - srušena džamija, ubijene žene u muslimanskim nošnjama i tvrdnja da su Šantići i Ahmići muslimanska sela."⁷⁹

Efekt novinskih članaka koji se prenose iz stranih novina nije onakav kakvim su ga zamislili njegovi pisci, nego upravo suprotan. Ako je taj članak intoniran izrazito protuhrvatski a osim toga sadrži i netočnosti koje svjedoče o nepoznavanju ovdašnje situacije, on u hrvatskom čitaocu može stvoriti upravo revolt, odbojnost i neslaganje, a ne pomisao da informacijska slika koju stvaraju hrvatski mediji možda i nije baš najtočnija: "Prilikom susreta s višim dužnosnicima UN prošlog tjedna, Boban je, napola u šali, upozorio na to da je njegova hrvatska vojska jača od vojske u samoj Hrvatskoj (...) Mi smo Muslimani. Mi smo zatvorenici. Ovo je zločin, sramota, i ovo je Europa", šaputala je jedna muslimanska zatvorenica, dok je 300 muškaraca, žena, djece i staraca bilo grubo gurano na puškometu prema tvornici izvan grada."⁸⁰ "Tko je divljiji, Srbi ili Hrvati?" prošlih mjeseci malo bi ljudi oklijevalo da odgovori - Srbi (...) No sada sve više postaje jasno da Hrvati, zbog njihovih nada o Velikoj Hrvatskoj, nisu ništa manji problem (...) Puno prije rata, zapadna Hercegovina je već postala, de facto, Velika Hrvatska. Pučanstvo je uglavnom hrvatsko, koristi se hrvatski novac; muškarci, ogrezli u ratničkoj tradiciji, u gomilama su se pridružili hrvatskoj vojsci."⁸¹ "Naredbodavatelj tih akcija je pedesetdvoгодиšnji Mate Boban. Za vrijeme borbi protiv Srba, on i njegovi pobjednički vojnici, među njima stotine članova HOS-a, koji veličaju Hitlera i nacizam - predbacivali su Muslimanima kukavičluk. Ali, Boban prešućuje da Muslimani često nisu imali izlaza, jer su bili slabo naoružani. A da to tako ostane, brinu se Boban i njegovi."⁸²

Večernji list objavljuje i nekoliko feljtona (dossiera) koji su uglavnom bazirani na zarobljenim faksimilima službenih dokumenata (naredbi) Armije BiH.⁸³ Posebno je zanimljiv članak od 5. srpnja koji sadrži kopije dva navodna muslimanska dokumenta, u kojima piše i sljedeće "Prva grupa na čelu sa Selimović Muhamedom - Manga da zauzme ustašku bolnicu, pobije ustaše i sve ranjene ustaše (...) djecu i žene ustaških čelnika i čelnika HDŽ-a držati kao taoce, maltretirati, ucijenjivati i odvesti na naš radio da zovu na predaju ustaše."⁸⁴ U broju od 21. IX 1993. objavljen je i faksimil muslimanskog letka u kojem, među ostalim, piše: "Uzet ćemo i naš dio Jadranskog mora. Ploče će biti prva bosanska luka, a Neum novi Carigrad."

Objavljivanje neprijateljskih dokumenata, u kojima su eksplicitno navedene

⁷⁹VL, 26. IV. 1993, "Užas na licima izgorjelih".

⁸⁰VL, 14. V. 1993, rubrika "Svijet u ogledalu", članak iz "The Guardian" o situaciji u Mostaru.

⁸¹VL, 21. V. 1993, rubrika "Svijet u ogledalu", članak iz "The Economist".

⁸²VL, 26. V. 1993, rubrika "Svijet u ogledalu", članak iz "Der Standard".

⁸³VL, 10. 11 i 12 V. 15 i 16 V. 5. VII 1993.

⁸⁴VL, 5. VII. 1993, Slobodan Lovrenović: "Dokumenti: Kako je muslimanska vojska planirala osvojiti Žepče - muškarce pobiti, žene i djecu zarobiti".

njihove namjere, vrlo je efektno u promidžbene svrhe.

U ovom razdoblju *Večernji list* objavljuje sve više članaka koje prate aktivnost Muslimanske demokratske stranke BiH (MDS) i Hrvatske muslimanske demokratske stranke (HMDS) i njihovih vođa Armina Pohare i Mirsada Bakšića. Vidi se da hrvatska politika želi za sebe pridobiti Muslimane i te dvije stranke u tu svrhu dobijaju više prostora u novinama, iako su im politički utjecaj i snaga uvijek bili minorni. Također se spominje i Fikret Abdić koji je politički blizak tim strankama i prikazuje se kao razumniji i pošteniji muslimanski političar nego što su to oni u Sarajevu.

“Bakšić je također rekao kako u SDA vlada potpuna politička i vojna dezorganizacija, pa kao takva SDA ne može predstavljati muslimanski narod u cjelini. Stoga HMDS traži svoje mjesto u pregovorima o sudbini naroda i bosansko-hercegovačke države.”⁸⁵ Javlja se o sastanku predstavnika HMDS-a i HZ Herceg-Bosne u Mostaru u kojem će se održati osnivačka sjednica te stranke (MDS-a) za BiH.⁸⁶ Novoosnovana stranka se ubrzo obratila Muslimanima: “Obećali su vam sigurnu državu do Drine, govoreći da Drinom više nikada neće teći muslimanska krv. Umjesto toga Drina i sve bosanske rijeke teku zakrvavljene više nego ikad. Haliloviću i njegovim suradnicima tolika krv nije dovoljna, pa vas guraju u rat s Hrvatima, odnosno doslovno vas guraju u ponor nestanka.”⁸⁷ Tim optužbama pridružuje se i Fikret Abdić koji Izetbegovićevoj vladi poručuje: “Sada kada me optužujete, zašto se netko od čelnika iz BiH nije dosad usudio doći u Bihać i posjetiti narod?”⁸⁸ “Kad sam digao glas protiv sukoba Muslimana i Hrvata, rekli su mi da sam prešao u ustaše. Koliko li su me samo optuživali da sam prodao Bosansku krajinu Miloševiću i surađivao sa Srbima. Cijela delegacija na razgovorima u Ženevi bila je zapanjena kad je Milošević rekao da od svih članova Predsjedništva BiH zna samo mene (...)”⁸⁹ “Punih petnaest mjeseci ovog tragičnog rata, za muslimanski narod prije svega, ti Izetbegoviću, Ganiću i Silajdžiću ništa dobrog niste uspjeli uraditi. Neću da kažem da niste htjeli, ali da niste učinili - to je očigledno.”⁹⁰ Abdić u rujnu proglašava “Autonomnu Pokrajinu Zapadnu Bosnu”⁹¹, što podržavaju (H)MDS: “(...) taj čin ne smatramo nikakvim razbijanjem Bosne, već razumnom odlukom tog naroda na čelu s Fikretom Abdićem(...)”⁹² Abdić uskoro dolazi u oružani sukob s Petim korpusom Armije BiH. *Večernji list* posvećuje dosta prostora tim događajima i izrazito je na strani Abdića: “Pala je prva žrtva krvava obračuna Izetbegovićevih pučista i građana AP Zapadne Bosne. Jučer rano ujutro do zuba naoružana grupa ekstremista, uglavnom mudžahedina, upala je u prostorije Radio-postaje u Velikoj Kladuši. Radio-postaja je demolirana, a ekstremisti su se poslije zločina povukli u okolna brda. Akcijom je po izjavi predsjednika AP Zapadne Bosne Fikreta Abdića osobno zapovijedao Ramiz Drekočić.”⁹³ “(...) MDS BiH oštro osuđuje uvođenje vojne diktature dirigitane iz Sarajeva i poziva sve zapovjednike i pripadnike Petog korpusa Armije BiH da otkazu poslušnost Aliji Izetbegoviću te da stanu na stranu svoga naroda.”⁹⁴

U broju od 3. listopada objavljen je razgovor s Vladom Šantićem⁹⁵, general-bojnikom HVO-a okruga Bihać. Na pitanje “Na koji ste način vi iz HVO-a stali na Abdićevu stranu?” on odgovara “Prije četiri noći dostavili smo pismenu potporu gospodinu Abdiću u ime hrvatskoga naroda. On je to ocijenio logičnim,

⁸⁵VL, 18. IV. 1993, “Nema više Bosne”, novinska konferencija HMDS-a

⁸⁶VL, 19. IV. 1993.

⁸⁷VL, 22. IV. 1993, “Muslimanskom narodu obratilo se rukovodstvo novoosnovane MDS - Halilović ne želi dobro Muslimanima”.

⁸⁸VL, 17. V. 1993.

⁸⁹VL, 26. VI. 1993, intervju s Fikretom Abdićem, članom predsjedništva BiH.

⁹⁰VL, 24. VII. 1993, Fikret Abdić piše Aliji Izetbegoviću, “Ne guraj narod u katastrofu”.

⁹¹VL, 28. IX. 1993.

⁹²VL, 29. IX. 1993.

⁹³VL, 4. X. 1993.

⁹⁴VL, 5. X. 1993, “Priopćenje za javnost MDS - MDS podupire “Babu”.

⁹⁵General Šantića oteli su i ubili pripadnici Armije BiH početkom 1995.

jer smo od početka radili zajedno, za isti cilj: da zapadna Bosna bude nezavisna od utjecaja Alije Izetbegovića, koji joj ništa nije dao, a želio je uzeti sve - čak i živote." Šantić nastavlja: "Naglašavam, gotovo kompletan časnički kadar 5. korpusa je ekstremno islamski nastrojen i sačinjavaju ga uglavnom bivši oficiri bivše JNA. Ljudi ekavskog narječja iz srbijanskog Sandžaka, koje ovdje narod jednostavno nije prihvatio."

Ali već u veljači 1994. *Večernji list* javlja o napadima Srba na područje Bihaće pa među ostalim piše: "Crte obrane, koje su pod zapovjedništvom GS HVO-a Bihaća i Petog korpusa Armije BiH, zasad izdržavaju napade."⁹⁶ Mogli bismo se zapitati kako je moguće da HVO surađuje sa "srbijanskim Sandžaklijama" i "mudžahedinima"?

U 1994. Armija BiH uspjeh će sasvim istjerati Abdića i njegove pristaše iz zapadne Bosne na prostor tzv. "Krajine". Ali do onda će savezništvo Zagreba i Sarajeva biti ponovno uspostavljeno i Abdić više neće uživati pomoć Hrvatske. Veliko prijateljstvo s Abdićem nestat će kao da ga nikad nije ni bilo. Možda bi najbolji pokazatelj toga kako se stvari brzo mijenjaju mogla biti usporedba dva novinska naslova. Prvi je od 1. listopada 1993. i glasi "Masovan otpor stanovništva AP Zapadne Bosne Izetbegovićevoj diktaturi - Vojska prelazi Abdiću" a drugi je od 11. kolovoza 1994. i glasi "Sasvim potisnute Abdićeve pristaše u Cazinskoj krajini - Peti korpus i HVO na granici Hrvatske".

Glasi da surađuje sa Srbima, koje je Abdić osobno pobijao⁹⁷, pokazat će se točnim⁹⁸, posebno kad njegove i snage "krajinskih" i bosanskih Srba krenu u veliku ofenzivu na Bihać krajem 1994.

Isto je tako očividno je da od potpisivanja Washingtonskih ugovora *Večernji list* obraća puno manju, praktično nikakvu, pozornost aktivnostima MDS BiH i HMDS-a.

Još je jedan događaj u hrvatsko-muslimanskom sukobu pridonio stvaranju negativne slike o Hrvatima u svijetu. Bilo je to rušenje Starog mosta u Mostaru. Na naslovnoj stranici od 10. studenog stoji slika novonastale panorame Neretve i naslov "Srušen Stari most". Iako je kasnije HVO podigao optužnicu protiv posade jednog hrvatskog tenka zbog rušenja mosta, neposredno nakon vijesti o rušenju u *Večernjem listu* ni na jednom mjestu nije napisano tko je srušio most: "U tragičnim ratnim trenucima kada je pao most za mostom, taj jedinstveni spomenik povijesti, muslimanski su oružnici postupno pretvorili u vojni objekt od najvećega strateškoga značenja, a spirala teških topničkih dvoboja dramatično se iz dana u dan sužavala i napokon je i sam most postao epicentrom sudbinskih bitaka, u kojima je jedino njegova sudbina bila izvjesna."⁹⁹ Pomoćnik Ministra obrane HR Herceg-Bosna za informativnu djelatnost Veso Vegar kazao je: "U razgovoru s drugim novinarima rekao sam kako su toga dana kad je srušen Stari most, kao i dan prije, vođene topničke borbe oko mosta, te da dopuštam mogućnost kako je neka granata, ili drugi projektil, pogodila most, jer su oko Starog mosta najjači muslimanski položaji."¹⁰⁰

Večernji list brzo javlja vijest o osnivanju odbora za obnovu Starog mosta, a Ante Beljo, ravnatelj Matice hrvatskih iseljenika govori o osnivanju tog odbora: "Zapravo se niti ne može kazati tko ga je srušio. Vodile su se borbe i s jedne i s druge strane, a prije su na nj pucali i Srbi. Ne zna se koja je granata bila presudna za rušenje mosta."¹⁰¹ Tek nakon nekoliko dana Mirsad Bakšić izjavljuje: "(...) na temelju obavijesti svjetskih sredstava informiranja kao i na temelju

⁹⁶VL, 28. II. 1994, "Siloviti napadi na Bihać od strane Srba".

⁹⁷VL, 29. XI. 1993, "Fikret Abdić uputio prosvjedno pismo premijeru Nikici Valentiću - "ne opskrbljujemo srpsku vojsku". U tom članku Abdić demantira pisanje tjednika "Globus" da se kamionima "Agrokomerca" hrvatska nafta namjenjena zapadnoj Bosni prevozi bosanskim Srbima.

⁹⁸Samo kao jedan primjer: "Nedjeljna Dalmacija" od 2. IX. 1994. objavljuje kraći tekst "Babo s Martićem" uz koji je i slika koja prikazuje Abdića kako govori na megafon dok ratni zločinac Milan Martić stoji pokraj njega.

⁹⁹VL, 10. XI. 1993.

¹⁰⁰VL, 13. XI. 1993, "Opovrgnuta tvrdnja "The New York Timesa" - ne zna se tko je srušio most".

¹⁰¹VL, 13. XI. 1993.

videosnimke rušenja Starog mosta, te na osnovi obavijesti jednog dijela naše javnosti postoji osnovana sumnja da su Stari most porušile postrojbe HVO-a.”¹⁰²

I tako se 1993. približava svom tmurnome kraju koji su dobro simbolizirani i u sljedeća dva događaja. To su pokolj hrvatskih radnika u Alžiru od strane islamskih fundamentalista u prosincu 1993. i veliki humanitarni konvoj za hrvatske enklave u srednjoj Bosni “Bijeli put za Novu Bilu” u siječnju 1994. Oba ta događaja dobili su veliki prostor u *Večernjem listu*.

S početkom nove godine započinju novi napadi Armije BiH na Lašvansku dolinu i prijeti opasnost da ona bude presječena u dva dijela. Istovremeno sarajevska vlada, ali i Ujedinjeni narodi sve više govore o angažiranju postrojbi Hrvatske vojske u BiH. Veliki prostor daje se člancima koji negiraju te tvrdnje. Tako u novogodišnjem broju lista izlazi članak pod naslovom “Ne šaljemo HV u Bosnu”, u kojem načelnik Političke uprave Ministarstva obrane RH, brigadir Drago Krpina, negira izjavu Hrvatskog helsinškog odbora da se u Hrvatskoj vrši nezakonita mobilizacija za HVO.

Gotovo cijela druga i treća stranica *Večernjeg lista* od 30. siječnja 1994. posvećena je demantijima izjava sarajevske vlade o aktivnostima Hrvatske vojske u BiH. Perica Jukić, ministar obrane HR Herceg-Bosne tvrdi: “Ni o kakvim brigadama HV u BiH ne može biti govora.” Mile Akmadžić, ministar za međunarodne odnose i međunarodnu suradnju Herceg-Bosne tvrdi: “Očito da gospodin Silajdžić ovim zahtjevom Vijeću sigurnosti želi opravdati nemoć Armije BiH da zauzme hrvatske prostore (...)” I brigadir Drago Krpina na izvanrednoj konferenciji za novinstvo Ministarstva obrane RH tvrdi: “Hrvatska nije upućivala, a ni za budućnost ne razmatra upućivanje postrojbi HV u BiH.”

I u *Večernjem listu* od 31. siječnja cijela druga stranica je posvećena opovrgavanju Silajdžićevog pisma Vijeću sigurnosti UN-a. Objavljeno je pismo hrvatskog ministra vanjskih poslova Mate Granića predsjedatelju Vijeća sigurnosti u kojem on negira Silajdžićeve tvrdnje. Slijedi pismo Političke uprave Ministarstva obrane HR Herceg-Bosne: “Pismo dr. Harisa Silajdžića Vijeću sigurnosti potpuno je neutemeljeno i još je jedan od pokušaja muslimanske strane da skrene pozornost međunarodne javnosti s nastavkom agresije muslimanske vojske na hrvatski narod u BiH.” na kraju se u obranu poziva i sam UNPROFOR: “Izvjješća UNPROFOR-a nisu potvrdila optužbe bosanske vlade o “vojnoj intervenciji” HV. Naprotiv, UNPROFOR je izvjestio da nema dokaza o nekom važnijem priljevu HV u ovom trenutku.”

Međutim, Vijeće sigurnosti donosi predsjedničku izjavu o Hrvatskoj: “Vijeće sigurnosti razmotrit će druge ozbiljne mjere ako Republika Hrvatska odmah ne prekine sve oblike uplitanja u Republiku BiH.”¹⁰³ Tih dana nastavlja se dosta pisati o mogućem uvođenju ekonomskih sankcija protiv Hrvatske, i dalje se teži negirati prisutnost HV u Bosni, kao npr. člankom pod naslovom: “Vojni ataše Veleposlanstva Njemačke u Hrvatskoj, pukovnik Peer Schwan, provjerio gdje se nalazi 7. gardijska brigada HV-a - osporene neistine i objede”¹⁰⁴.

Razdoblje veljača - ožujak 1994.

No ubrzo zbrka oko intervencije HV u BiH, kao i eventualna mogućnost uvođenja ekonomskih sankcija protiv Hrvatske, pada u zaborav. U veljači je održano više sastanaka predstavnika zagrebačke i sarajevske vlade i vidljivo je da hrvatska politika ide novim putem. Na izvanrednom zasjedanju zastupničkog doma HR Herceg-Bosne, koje je održano u Livnu, Mate Boban se povlači, tj. “stavlja svoj mandat na raspolaganje”¹⁰⁵. U svom komentaru od 10. veljače

¹⁰²VL, 30. XI. 1993, Odbor za obnovu Starog mosta u Mostaru - rušitelje mosta pred sud”

¹⁰³VL, 5. II. 1994, “Vijeće oštro osuđuje Hrvatsku”

¹⁰⁴VL, 7. II. 1994.

¹⁰⁵VL, 9. II. 1994.

1994. Branko Tuđen piše: “Tuđman je jednom rekao Bobanu: “Mate, budi ti Zagorac koliko sam ja Hercegovac!” Zsigurno nije mislio poticati zavičajne razlike, nego reći, kad nešto činiš, misli na posljedice po cijeli hrvatski nacionalni korpus, kako u BiH, tako i šire. No, kada je o Bobanu riječ, ne čini nam se da bi on sam po sebi mogao biti izvorište netolerantnosti i ekstremizama. On se više doimlje narodnim čovjekom koji možda nije uvijek bio u stanju suprotstaviti se mnogobrojnim ekstremizmima, pritiscima i strujama kakvima je zacijelo okružen. Ali, formalno bio je šef i stoga apsolutno odgovoran.” I u *Večernjem listu* od 25. veljače 1994. na drugoj stranici stoji članak o Prvoj sjednici Središnjeg odbora HDZ-a, na kojoj je govorio predsjednik Tuđman, pod velikim naslovom “Trebamo se sporazumjeti s Muslimanima”.

Generali Roso i Delić potpisuju u Zagrebu dogovor o primirju 23. veljače, a početkom ožujka počinju hrvatsko-muslimanski pregovori u Washingtonu koji će završiti potpisivanjem Washingtonskih ugovora 18. ožujka 1994, čime će i konačno biti stvoreno novo savezništvo Hrvata i Muslimana. “Takvo je stanje stvari¹⁰⁶, u kombinaciji s uništavajućim učinkom sankcija protiv Srbije najbolja moguća osnovica za rast odlučnosti snaga koje ipak nešto rade na zaustavljanju srpske agresije a moguće i na porazu srpskog oružja. Na snaženju takve (i nikakve drukčije) osnove, još mora poraditi i Hrvatska.”¹⁰⁷

Ovakav komentar najbolje pokazuje da glavni neprijatelj opet postaju Srbi. Na hrvatsko-muslimanskim crtama bojišnice polagano počinje djelovati primirje, a malo-pomalo sve se više piše o srpskim napadima po BiH. S tim u vezi objavljuju se članci pod naslovima: “Srbi nastavili agresiju u BiH - Maglaj napadnu avionima i topovima”¹⁰⁸ ili vijesti o srpskim napadima na Tuzlu, Usoru i Maglaj u broju od 1. ožujka 1994.

Bilo je teško u tako kratkom vremenu pretvoriti neprijatelje u stare saveznike. Ali tu su novinarima posebno pomogla tri događaja. To su bili srpski masakr na sarajevskoj tržnici “Markale”¹⁰⁹, nakon kojeg se pomišljalo na moguću intervenciju NATO snaga¹¹⁰. Uskoro zatim američki su zrakoplovi oborili četiri srpska aviona¹¹¹. Konačno, srpski napadi na Goražde u travnju 1994. i NATO napadi na srpske snage oko tog grada opet su skrenuli pažnju sa hrvatsko-muslimanskih odnosa.

I sam general Ante Roso rekao je novinarima: “Došlo je novo vrijeme koje nameće novi dijalog i molimo da se to razumije.”¹¹²

Izgleda da su novinari već i prije toga shvatili kako treba pisati. Dobar je primjer za to članak pod naslovom “Vrijeme liječi sve rane”¹¹³ koji govori o uspostavi prvih zajedničkih kontrolnih točaka na prilazima Mostaru: “Muslimani, njihova policija. Fini neki momci (...) Većina je za mir s Hrvatima, nitko druge perspektive ne vidi.” Dan prije toga objavljen je i tekst o prvim spontanim kontaktima između hrvatskih i muslimanskih vojnika na donedavnoj bojišnici: “I odmah su se svi složili u jednom - dobro je da je sporazum potpisan. Ovomu potpisu svi vjeruju. Stoga su se i odlučili za ovako neobičan susret na neobičnome mjestu.”¹¹⁴

¹⁰⁶Misli se na novonastalu američku odlučnost da se umiješa u zbivanja u BiH.

¹⁰⁷VL, 1. III. 1994, komentar Frane Plančića: “Političko ludilo, vojno samoubojstvo”.

¹⁰⁸VL, 7. III. 1994.

¹⁰⁹VL, 6. II. 1994, naslovna stranica: “Stravičan pokolj u Sarajevu! - Dosad najveće krvoproliće civila u Sarajevu - zasad 66 poginulih, 197 ranjenih”.

¹¹⁰VL, 10. II. 1994.

¹¹¹VL, 1. III. 1994, “Jučer ujutro zapadno od Banja Luke - NATO srušio četiri srpska zrakoplova”.

¹¹²Slobodna Dalmacija, 27. III. 1994, članak o sastanku generala Rose i Delića u Sarajevu.

¹¹³VL, 10. III. 1994, Dragan Marijanović: “Vrijeme liječi sve”.

¹¹⁴VL, 9. III. 1994, “Susret boraca HVO-a i MOS-a - Širokobriježani za primjer”.

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST

INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY

INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI

29

ZAGREB

1996.

Izdavač: **ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOG FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU**

REDAKCIJA:

Branka BOBAN, Neven BUDAK, Mirjana GROSS, Franko MIROŠEVIĆ,
Štefica POPOVIĆ, Nikša STANČIĆ, Božena VRANJEŠ-ŠOLJAN

UREDNIČKI KOLEGIJ:

Ivo GOLDSTEIN, Dragutin PAVLIČEVIĆ, Mario STRECHA

IZVRŠNI UREDNIK:

Mario STRECHA

Adresa uredništva: Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet
Zagreb, Ivana Lučića 3

tel.: 385 (0)1 6120 150 fax: 385 (0)1 6156 879
385 (0)1 6170 685

Časopis izlazi jednom godišnje. Izdavanje časopisa sufinancira Ministarstvo
znanosti i tehnologije Republike Hrvatske.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku
kulturu SR Hrvatske br. 6859/1 od 5. X. 1982. časopis "Radovi" oslobo-
đen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Ministarstvu znanosti i tehnologije Republike
Hrvatske pod br. UP-547/2-84-1984.

ZA IZDAVAČA:
Stipe BOTICA

DESIGN NASLOVNICE:
Iva MAKVIĆ

**PRIJEVOD SAŽETAKA NA
ENGLISKI JEZIK:**
Nikolina JOVANOVIĆ

PRIPREMA ZA TISAK:
Hrvoje STANČIĆ

TISAK:
KRATIS
Vrapčanska 15, Zagreb

Tiskanje završeno u veljači 1997. godine